

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA CERRAHİ*

P. B. ADAMSON**

Çeviren: Gökhan KAĞNICI***

Eski Mezopotamya yerleşim birimlerinde birçok tıbbi ve terapötik çiviyazılı metin bulunmasına rağmen şimdiye kadar cerrahiyle ilgili herhangi bir tablete rastlanmamıştır. Oldukça düşük bir ihtimal olmakla birlikte, gelecekte bu tarz tabletlerin bulunma olasılığı vardır. Hiç kuşkusuz, bu metinlerin yokluğu eski Mezopotamyalılarda cerrahi uygulamaların bulunmadığını göstermez. Cerrahi tekniklerin, sözlü ve fiili olarak yayılmış olması muhtemeldir.¹ Bazı uzmanlık alanları, Asur ve Babil ordularının yanında savaşa katılan ordu doktorlarının savaş alanlarındaki deneyimlerden edinilmiş

* Adamson. B. P., "Surgery in Ancient Mesopotamia", *Medical History* 35, 1991, 428-435.

** P. B. ADAMSON, West view Lodge, 6 Crag Lane, Knaresborough, North Yorks. HG5 8EE.
KISALTMALAR: **AHw:** W. Von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1951-81. **AMT:** R. C. Thompson, *Assyrian medical texts*, London, Trustees of the British Museum, 1923. **BAM:** F. Köcher, *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen*, 6 vols, Berlin, De Gruyter, 1963-80. **BBS:** L. W. King, *Babylonian Boundary stones and memorial tablets in the British Museum*, London, Trustees of the British Museum, 1912. **BWL:** W. G. Lambert, *Babylonian wisdom literature*, Oxford, Clarendon Press, 1960. **CAD:** *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago, Oriental Institute, 1956-. **CH:** Codex Hammurabi in G. R. Driver and J. C. Miles, *Babylonian laws*, 2 vols, Oxford, Clarendon Press, 1955-56, vol. 2 (1955). **CT:** *Cuneiform texts from Babylonian tablets in the British Museum*, London, 1896-. **KADP:** F. Köcher, *Keilschrifttexte zur assyrisch-babylonischen Drogen- und Pflanzenkunde*, Berlin, Akademie Verlag, 1955. **KUB:** *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin, 1926ff. **MSL:** *Materialien zum sumerischen Lexikon*, Rome, 1937-. **STT:** O. R. Gurney and J. J. Finkelstein, *The Sultantepe tablets I*, London, 1957.

*** Bu makale İngilizce aslından Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi Gökhan Kağnıcı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. E-Mail: ege525@gmail.com

¹ R. Labat, "À propos de la chirurgie babylonienne", *J. Asiat.*, 1954, **242**: 207-18, bk s. 207. G. Majno, *The healing hand*, Cambridge, Mass., Harvard Üniversitesi Yayınları, 1975, 40.

olmalıdır. Hammurabi kanunnamesinde doktorun hastayı tedavi ederken (A.ZU, asū) bıçak kullandığı bazı cerrahi operasyonlardan söz edilmektedir.² Derin olmayan yaranın tedavisi basitti. Anlaşıldığı kadarıyla ameliyatlar seyrekti.³ Çok ciddi yaralanmalar dikkatli bir şekilde tedavi edilirdi. Kırıklar genellikle yerine oturtulmaz, hekim tarafından hareketsiz hale getirilirdi.⁴ İlgili yer pansuman yapılıp bandajla sarılırdı.

Trepanasyon (kafatası delgi ameliyatları), eskiçağda zaman zaman uygulanılan bir yöntemdi. Büyük bir ihtimalle hastanın ameliyat sonrası yaşamını devam ettirmiş olduğu; II. Demir çağına (yaklaşık M.Ö 1100-800) ait delik bir çocuk kafatası İran'ın kuzeybatısında bulunmuştur.⁵ Fakat trepanasyon örneğine Mezopotamya mezarlarında rastlanılmamıştır. Karaciğerdeki bir amip apsesine ciddi cerrahi müdahale uygulanmış olma ihtimali varsa da,⁶ apselerin çoğu basit bir şekilde tedavi edilirdi.⁷ Asurluların esir aldıkları genç erkekleri hadım ederken (*malas/šu*, koparmak) tıbbi önlemler aldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda Asur kanunlarında bir ceza yöntemi olan⁸ hadım uygulamasından kaynaklanan ölüm oranları, oldukça yüksek olmalıdır. Hadımlar Asurlular tarafından önemli mevkilere yerleştirilmiştir, ancak onlar saraydaki görevlerine başlamadan önce saray doktorlarınca hadım edilmelerinin

² CH, 215-219. paragraf.

³ Majno, birinci dipnotta adı geçen eser, s. 46. R. C. Thompson, "Assyrian prescriptions for treating bruises and swellings", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 1930, **47** (1): 1-25., bk 221,224,225 numaralı reçeteler.

⁴ CH, 221-223, 206. paragraflar. G. R. Driver ve J. C. Miles, *Assyrian laws*, Oxford, Clarendon Yayıncılık, 1975, s. 384, MA 8.81: testis rahatsızlıkları. C. -F. Jean, *Archives royales de Mari II*, Paris, Impr. Nationale, 1950, s. 127, 1. 7-8: *waspum* taşından kaynaklanan yara. CT 22. 114. 11-13 muhtemelen açıkça anlaşılamayan testislerle ilgili bir hastalığa işaret eder.

⁵ R. Mallin and T. A. Rathbun, "A trephined skull from Iran", *Bull. NY Acad. Med.*, 1976, **52** (7): 782-7, s. 782, 786. Ayrıca 18. hanedanlık döneminde Lakiş (M. Ö. 1580-1350) için: P. Thomson, "Expedition to Lachish 1935-6", *Arch. Orientforsch.*, 1936/37, **11**: 273-4.

⁶ R. C. Thompson, "Assyrian prescriptions for diseases of chest and lungs", *Rév. Archéol.*, 1934, **31**: 1-27, bk: no. 130 ve Labat'ın tesbitleri, birinci dipnotta adı geçen eser, s. 216-17.

⁷ A. Finet, "Les médecins au royaume de Mari", *L' Annuaire de l'Institut de Philologie et d' Historie Orientales et Slaves*, vol, 14 (1954-1957), Brüksel, 1957, s. 123-44, bk: s. 132: metin A 140 1.6-8, kulağın üst kısmından *setum* (?irin) akar. R. C. Thompson, "Assyrian prescriptions for diseases of the feet", *J.Roy. Asiat. Soc.*, 1937, ikinci versiyon, s. 413-32, bk no. 202. 1. 43-51. *adı geçen yazar*, "Assyrian prescriptions for disease of the ears" *aynu yer.*, 1931, birinci versiyon, 1-15, bk no: 80 sütun III, 1.9-14.

⁸ Driver ve Miles, 4. dipnotta adı geçen eser, s. 390, MA 18. 80: 19.92; 20.97: s. 388, MA 15.54.

sonucunu tespit için muayene edilirdi.⁹ Babilliler de hadımları görevlendirmiş, üstelik haremlerinde kraliyet esirlerini de aynı şekilde kullanmıştır.¹⁰

Hekimlerin kullandığı çeşitli aletlerin çoğu evde kullanılanlarla büyük benzerlik göstermekteydi.¹¹ Bundan dolayı bir cerrahın kullandığı aletler ile bir ailenin kullandıklarını ayırt etmek oldukça zordu.¹²

Ev veya mutfak gereçlerinden yapılmış olup belirgin bir özelliği olmayan aletler arasında değişik kalbur türleri de vardı (*nappū*, *nappītu*, *mahhaltu*). Saz ya da kamışlardan yapılmış olup farklı boyutları ve farklı gözerleri¹³ olan bu kalburların tıbbi reçeteler hazırlanırken kullanıldığı kesindir.¹⁴ Havan ve havan tokmakları (*abuttu*, *bukannu*, *mazuktu*) muhtemelen taştan ya da ağaçtan yapılmaktaydı. Elle kullanılan bu aletler, hububat ve tohumları bir dereceye kadar istenilen küçüklükte ezebilirdi. Reçetelerde, bilhassa ufak miktarlarda farklı maddelerin çoğu zaman ince bir un (*ZİD*) derecesine kadar çekildikleri belirtilmiştir.¹⁵ *Nahba/usu* muhtemelen merhem için kullanılan taş bir kaptı. *Namad/ndu* hacmi bilinmemekle birlikte, katı maddeleri ölçmek için kullanılan bir ölçü kabıydı.¹⁶ Bu kap kraliyet ailesi tarafından kullanılmaktaydı ve büyük bir ihtimalle pahalı ya da nadir bulunan

⁹ A. K. Grayson, *Royal inscriptions*, vol. 1. *From the beginning to Ashur-resha-iṣhi I*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1972, s. 132 paragraf 859: I. Tukulti-Ninurta’nın emirleri (M. Ö. 1244-1208).

¹⁰ 2 Kral. 20: 18.

¹¹ J. R. Kirkup, “The history and evolution of surgical instruments I. Giriş kısmı”, *Ann. Roy. Coll. Surg. Engl.*, 1981, **63** (4): 279-85, bk s. 281.

¹² A. Castiglioni, *A History of medicine*, New York, Knopf, 1958, s. 43, figür 13: Ninive’den bronz tıp aletleri.

¹³ Ç. N. :Gözer, eleklerin iç kısmında kalan ipten veya telden yapılmış, iç içe geçmiş örümcek ağını andıran bir oluşumdur.

¹⁴ D. Goltz, “Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde. Therapie-Arzneibereitung-Rezeptstruktur”, *Sudhoffs Arch.*, Beiheft, 1974, **16**: 1-345 bk s. 37: SIM, napū=Sieben (elekler). AMT 53.1, sütun III, 1.9: nap-pi-i....(kırık metin).

¹⁵ Goltz, 14. dipnotta adı geçen eser, s. 33: *s/zāku*, SUD= (zer)stossen, s. 35: GAZ, *hašālu*=zerstossen: ayrıca *pāsu* ve *dakāku*. AMT 3.5.9: Toz haline gelmiş bakla ile bezelye ve papatyayı ezmelisin. AMT 8.1.12: *zid* (na4) suluppi TUR (ar)....Hurma çekirdeklerini toz haline getirmelisin.

¹⁶ MSL 7 Hh X. 196: *namandu*, yiyecek için bir ölçü kabı.

maddeler içindi.¹⁷ Daha düşük sosyal statüdeki insanların ilaçları için, bu kabı elde etmesi olanak dışıydı.

Özel cerrahi aletler şimdi bahsedeceğim eşyalardan oluşmaktaydı. Metalden veya tahtadan yapılan kaşık ya da spatulalar (GIŞ.DÍLIM, (giş) LIŠ, *itgurtu, itgūru*) farklı kullanımlar için değişik ebatlarda olabilmekteydi. Bu kelime aynı zamanda doktor tarafından sürülen merhem için de kullanılıyordu.¹⁸ Bir spatula (GIŞ.DÍLIM.Í.ŠĒŠ, napšal/štu) gerekli uzvu yağlamada kullanıldığı gibi, aynı zamanda kelime merhemin kendisini de ifade etmekteydi.¹⁹

İçi oyuk kamış (MUD, MUD.Á, *uppu*) pipet olarak kullanılıyordu. Bu pipet gümüşten de yapılmış olabilirdi (MUD.Á.BÁR, *uppu abaru*).²⁰ Ancak doktorlar tarafından tercih edileni bronz veya bakırdan yapılmış ince bir boruydu.²¹ Bu ince boru idrar yolu ve dış kulak kanalından içeri girebilecek ya da göz damlalarını damlatabilecek kadar küçük çapta olmak zorundaydı. *Zirīqu*'nun da ilaçların kullanımı için farklı bir pipet ya da boru türü olması mümkündür.²² Aletler kilden ya da tahtadan yapılmış olabilir. Büyük bir ihtimalle bronz veya bakır, kurşundan daha sağlam, dayanıklı ve dövülgen oldukları için tercih edilmiştir. Diğer bir pipet türü veya içi oyuk kamış

¹⁷ CAD, 1980, vol. 11 (1), 134, R. Borger'den alıntılar, *Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien*, no. 8, paragraf 5, 1.2: prensler için yağla dolu taş kaplar. Ayrıca BM 93088, Sennaherib'in oğluna verdiği hediye için kastederek, "oğluma bu taş kapı verdim".

¹⁸ BAM 435 sütun V, 1. 9-10: O, ağaçtan yapılmış bir kaşıktan büyü için hazırlanan bira ya da şarap içindeki ilaçları 32 ilacı içecek BAM 124 sütun II, 1. 50: ağrıyan yerin üstünü temizleyecek ve buraya *itquru*-merhemi süreceksin. B. Parker, "Administrative tablets from the N-W palace at Nimrud" *Iraq*, 1961, 23: 15-67, s. 33 (ND 2490 ve ND 2609) 1. 26: 2 DÍLIM.MEŠ= 2 (bronz) kaşık.

¹⁹ B. Landsberger, "Texts from the series HAR. ra= hubullu" *Arch. Orientforsch.*, 1937, 12: 135-41, bk: s. 138, 1. 12. P. A. Deimel, *Šumerisches Lexikon II (2)*, Roma, Pontif. Inst. Bibl., 1930, s. 337, 1. 14. BAM 159 sütun VI, 1. 49: Bir merhem için yedi ilaç. BAM 388 sütun 1, I. II: *kis libbi* için on dört ilaç, merhem.

²⁰ BAM 240 arka yüz 1.46: gümüşten bir boruyla vücuduna (bu ilacı) üfler. BAM 516 sütun 11, 1. 11: gümüşten bir kaşıkla 7 kere bunu sür ve sonra dokunma.

²¹ AMT 58. 6.6: bakır bir boruyla ağzınla cinsel organına (erkek) bu ilacı üflemelisin. BAM 111 sütun II, 1. 25-26: yağla bunu ezeceksin ve bir bakır boruyla bunu cinsel organına (erkek) süreceksin. BAM 510 sütun II, 1. 25: nane ve günlük ağacını bronzdan bir boruyla gözlerinin içine üfle.

²² CAD, 1961, vol. 21, s. 134 RA metninden tek bilgi (15. 76) arka yüz 1. 7: İlacını *zirīqu* ile sol burun deliğine akıt.

(GI.SAG.TAR, *takkussu*) gözlere ilaç damlatma gibi oldukça hassas bir iş için uygundu.²³

Eskiçağda metal cımbızlar biliniyordu.²⁴ Bunlar vücuttaki kılları temizlemek için kadınlarca güzellik amaçlı kullanılmaktaydı. Genelde hayvanları kırpmada kullanılan kaba metal aletler olan makaslar (*si/erpu*)da bilinmekteydi.²⁵ Makas ve bıçaklar bileği taşında keskin hale getiriliyordu (NA4.MAŞ.DÁ.A, *mešēltu*). Bilenen bıçaklar; metal, taş, çakmaktaşı hatta obsidyenden bile olabiliyordu. Obsidyen (*šurru*) ve çakmaktaşı kolayca keskinleştirilebilir ve harika bir cerrahi alet haline getirilebilir. İnsan tırnağına benzeyen cerrahi bir keski (UMBIN, *imū*), ucu sivriltmiş çakmaktaşıdan yapılmış bir aleti akla getirmektedir.²⁶ Başka tür cerrahi bıçaklar da bilinirdi, fakat bunların biçim ve yapılarındaki farklar tam olarak anlaşılmamıştır. Örneğin, *Quppū*, göz tedavisinde kullanılan küçük bir bıçaktı.²⁷

Bir berberin usturası (GÍR.ŠU.I, *naglabu*) da hekimlerin kullandığı bir bıçak türüydü. Bu, bakırdan yapılmış oldukça büyük bir bıçaktı ve kılıca benzemektedir.²⁸ Epeyce ağır ve biçimsizdi. Obsidyen bir bıçak gibi bilenmesi o kadar da kolay değildi, fakat *karzillu* cerrahi kesikler için kullanılan çok hassas ve daha küçük bir bıçaktı.²⁹ Muhtemelen bronz ya da bakırdan yapılmış ve doğrusu hastanın ölmesine sebep olabilecek³⁰ kadar çok derin kesiklere yol açabilen bir bıçaktı.³¹ Adı geçen bıçak Ninive cerrahının yaprak biçimli ağza

²³ BAM 3 sütun I, 1.39: arıtılmış yağı bir pipetle burun deliğine akıtacaksınız. BAM 42 arka yüzü 1.56: bir pipetle çeker (ilacı). BAM 503 sütun I, 1, 57 ve 515 sütun II, 1. 43: gözlerinin içine bir pipetle üfleyeceksin.

²⁴ CAD, 1956, vol. 6, s. 128, KAV(metinden alıntılar) 205 1. 20, 27, 35: iki adet berber bıçağı için (bakır ve kalay bir demirciye verilir) ve (bir cımbız) kılları almak için. AHW, s. 329: *hasāpu*, çekmek için.

²⁵ CT 55.252. 1-2: 40: kesmek/kırpmak için (metal) makaslar.

²⁶ CT 11.31 sütun IV, 1. 40: UMBIN, parmak tırnağı; *imū*, obsidyen bir bıçak. AHW s. 379-80, *imū* AOTU metinden 2 alıntı, 1. 309 1. 19 (benzer olarak; (gīš) UMBIN): bir *imū* (obsidyen) bıçak ile seni tedavi edecek. CAD, 1956, vol, 5, s. 138: *gurgurru* 1g2, Lugale XII'den alıntılar, 1. 41: "obsidyen...zanaatkar...keski ile parçalayacaksınız".

²⁷ MSL 9.207d ve MSL 6 Hg B IIIk: *quppū*, A.ZU, bir doktorun bıçağı. BBSt no. 6 sütun II, 1. 54: boynu için bir kama ve gözü için bir bıçak (*quppū*).

²⁸ CT 12.13 sütun IV, 1. 6: kılıç (*patru*), ustura (*naglabu*). CT 19.32 (K5+) sütun III, 1. 36: ağrıyan yeri bu usturayla (*naglabu*) tedavi et. Jean, 4. dipnotta belirtilen eser, s. 139, arka yüz, 1. 18: bir mina ağırlığında ustura (*naglabu*).

²⁹ MSL 7 Hh XII 48; MSL 7 Hg A sütun II 233: bir doktor bıçağı.

³⁰ Bakınız: CH paragraflar: 215 1. 57, 61: 218 1. 76, 80; 219 1. 86; 220 1. 90.

³¹ CH paragraflar: 218 1. 78; 219 1. 87.

sahip bıçağı olabilir.³² Aynı alet grubunda, iri dişli testere ve sonda ya da kanül³³ de yer almaktaydı.

Keskin olmayan ve farklı madenlerden yapılmış olup³⁴ uca doğru genişleyen bir çeşit sopayı andıran alet (GIŞ. TUKUL, *kakku* –bu kelime aynı zamanda diken anlamına da gelir)³⁵ doğumlarda kullanılırdı.³⁶ Fetusun çıkarılması için kullanılan alet, üstünde muhtemelen bir kanca ya da çıkıntı olan ve günümüzde kullanılan kaşıklara benzer bir cerrahi aletin ilkel şeklini akla getirmektedir.

Metinlerde farklı diğer aletlerden söz edilmesine rağmen bunların özellikleri tam olarak belirlenememiştir. Bir ağacın ya da bitkinin dikenini (*şu/illū*) uygun biçime sokulduktan sonra doktor tarafından yaraları dikmede kullanılmış olabilir.³⁷ Bu yaraları dikme şekli çok eski zamanlardan beri hem Mezopotamya hem de Mısır da bilinmekteydi³⁸ (ancak kan damarlarını bağlama Celsus'den önce bilinmiyordu- yaklaşık olarak M.S 50);³⁹ hatta *şillū* bir çeşit iğne olarak da kullanılmaktaydı.⁴⁰ Dikenlerin yaralarla teması hiç kuşkusuz büyük acıya sebebiyet verebilir. Ağaç, bronz, bakır ve hayvan boynuzundan yapılan *Şukurru*,⁴¹ *katātu*,⁴² *dalū*,⁴³ ve *gub/pru*⁴⁴ da tedavide kullanılan *şillū* 'ya

³² Castiglioni, 12. dipnotta adı geçen eser.

³³ Ç.N. Kanül, tıbbi tedavilerde kullanılan vücuttan su çekmeye veya vücuda ilaç vermeye yarayan bir çeşit tüp veya borudur. Sonda ise tedavi bulunan vücuda araştırma ya da sıvı nakletmek amacıyla sokulan borudur.

³⁴ J. Bottero, *Archives royales de Mari VIII*, Paris, Impr. Nationale, 1957, 305. mektup.

³⁵ KADP 5 sütun II, 1. 28: kamıştan bir diken.

³⁶ J. V. Kinnier Wilson, "Childbirth and congenital disorders", şurada, *Diseases in Antiquity* (ed. D. Brothwell ve A. T. Sandison), Springfield, III., Charles C. Thomas, 1967, s. 203-6 ve özellikle s. 203.

³⁷ BAM 515 sütun II, 1 33: bir diken iğneyle onların gözlerini dikmelisin. AMT 73.2.7: dikenini kavisli bir hale getir.

³⁸ J. H. Breasted, *Edwin Smith surgical papyrus*, 2 vols, Chicago Üniversitesi Yayını, 1930, bk 10, 14, 23, 26, 28, 47. vakalara.

³⁹ Majno, 1.dipnotta adı geçen eser, s. 328.

⁴⁰ CAD, 1962, vol. 16, s. 193-4: *şillū* kelimesinin geçtiği yer; Bab 4. yer 4 no. 2 1. 21: "bir kadının *şillū*-iğnesi iyi görünümümlü bir adama tesir etmedi".

⁴¹ MSL 6 Hh VI 234-235: *şil-lu-u/şu-kur-ru*, diken/iğneye benzeyen.

⁴² BWL, 44 1. 100'deki açıklama: *şil-la-tum/ka-ta-a-tum*, bir iğne.

⁴³ CAD, 1959, vol. 3, s. 56: *dalū* Diri II 155-155a'dan: *şi-lu-u/da-lu-u*, iğne. Diri VI sütun III ya da IV 1.69: *da-al-la URUDU.IGI.DU*; *şil-lu-u*, bakır bir iğne.

⁴⁴ CAD, 1956, vol. 5, s. 118: *gub/pru* B Diri VI E 66'dan: *şu-kur URUDU.IGI.DU*: *gub-rum*, bakır iğne.

benzer iğnelerdi.⁴⁵ İnce ağ (*sapāru*) imal edebilen eski Mezopotamyalılarca bilinen bir ipliğin de yaraları dikmede kullanılmış olması muhtemeldir.⁴⁶ Ancak tıbbi metinlerde şiddetli kan kaybının tedavide edilebildiğine dair bilgi yoktur.

Bandajlar, kırıklar da dahil, yaygın bir şekilde tedavide kullanılmıştır. Metinlerde birçok bandaj türünden bahsedilmekle birlikte aralarındaki farkı tespit etmek zordur. *Riksu* ve *ulāpu* ketenden değil, genelde yünden dokunmaktaydılar; *tapšu* ise özel bir mahiyet taşımamaktaydı.⁴⁷ Bu bandajlar vücudun gerekli yerine sağlam bir şekilde bağlanırdı (*rakāsu*). *Ulāpu*, kirlenmiş ya da kullanılmış bir tıbbi sargı olabilir.⁴⁸ Diğer taraftan *ešu* ve eşanlamısının, sağlam bir sargıya gerek duyulan bacağın üstünü bağlamayı tanımladığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Tedavi için hastalıklı bölge üzerine defalarca sarılan ilaçlı⁵⁰ *t/ṭurru*⁵¹ ise daha inceydi, ancak *šim/ndu*⁵² doktorun aletlerini koyduğu bir çantaya benzeyen özel bir sargıydı.⁵³ *Šuhattu*, kolun kırılması gibi durumlarda kullanılan tıbbi bir askıydı.⁵⁴ *Šiṣ/rtu* kötü şekilde zarar görmüş ve yırtılmış keten bir sargıyı ifade ederdi.⁵⁵ *Napdū*, *niglallu*, *maksū*, *makraku*, *zappu* ve *naš/Itiptu*

⁴⁵ BAM 482 sütun I, 1.64: bir adamın şakakları ağrıyorsa; yük hayvanın boynuzunu bir, iki ya da üç kere şakaklara bastır. AMT 61. 5 önyüz 1. 5: bir adam testisleri *mungu* hastalığı sebebiyle ağrıyorsa, burayı iğnelerle tedavi edeceksin.

⁴⁶ G. Dossin, *Archives royales de Mari X*, Paris, Geuthner, 1978, 80.mektup 1. 14-15: dokuduğu ağda.

⁴⁷ CT 18.14 (K 169) arka yüz sütun III, 1. 47-52: *tapšu*- *tašapšu*-*rikku*-*alapu*-*tamutu*-*adapu*-*emutin*, bir sargı-sargı-bandaj-bandaj-dokunmuş madde-püsküllü elbise- bir bant.

⁴⁸ AMT 20.1. 34: bir şeritte (kirlili) bir bandaj. BAM 506 önyüz 1. 5: kulaklarının iltihabı için (kirlili) bir sargıyı üzerine bağlayacaksın. CT 18.14 (K 169) arka yüz sütun III, 1. 53-54: *enišu*-*qamu*, bir bandaj-kirli bandaj.

⁴⁹ CT 18.13 arka yüz sütun III, 1.6-7: *rikku*-*ešu*, bandaj-ayak bandajı. CT 18.19 (K 4377) arka yüz 1.6: *ešu*:*mazahu*, bir bant.

⁵⁰ AMT 66.4 sütun I, 2/4: bandajlamak için altı defa/yedi ilaç.

⁵¹ CT 41.26. 30: bir bandaj üzerine bağla.

⁵² AMT 102, 1.35: merhem (*napšaltu*) ve bandaj (*šindu*) ile. AMT 102, 1. 40: bandaj için yedi ilaç.

⁵³ CT 18.24 (K 10053) sütun II, 1. 5 ve CT 18. 13d: *šindu* *ša asi*, doktorun bandajı. Aynı yer, 1. 7, aynı yer, 1. f: *bişru*: MIN MIN, doktorun çantası: doktorun bandajı.

⁵⁴ AHw 1261: *šuhattu* SpTU metininden 36 1. 15 “bağırsakların bulunduğu bölge bir bandajla sarıldı”.

⁵⁵ CT 2.2. 12: keten sargı (*šišu*). MSL 10 s. 133, madde 204: yırtık bandaj (*širṭu*).

aralarındaki farkların bilinmediği diğer bandaj türleriydi.⁵⁶ Çoğu zaman ketenden değil de yünden yapılan *la/ippu* ise ve ilaçlı olma olasılığı olan ve birçok yere uygulanan kullanışlı bir tampondu.⁵⁷ *Mēlu* boyna uygulanan lapa tedavisinde kullanılan özel bir sargıydı.⁵⁸ *Nēbhu* ve eşanlamlıları banda benzeyen ve muhtemelen askı olarak kullanılan bandajı tanımlamaktaydı.⁵⁹ Çoklu ilaç kullanımı yaygındı, hastaya uygulanmadan önce tıbbi sargılar ve bandajlara sürülen birtakım ilaçlar ihtiyaç duyulduğunda değiştirilirdi.⁶⁰ İlaç tedavisi hastalara ancak gerekli kontrol ve tahlillerden sonra uygulanırdı.⁶¹

Eski Mezopotamya’da yün kolayca elde edilir ve toplumun bütün kesimi tarafından geniş bir alanda kullanılırdı. Tampon, tıpa ve sargılar (*la/ippu*, *itqu*) yünden ve hatta at kılından (*zappu*) bile yapılmış olabilir. Bununla birlikte ketenden yapılmış sargılar da bilinmekteydi.⁶² Pamuk bitkisinden (*Gossypium arboreum L.*) elde edilen ham pamuk, Asur’da kral Sennaherib (yaklaşık olarak M.Ö 700) zamanından beri bilinmekteydi.⁶³

Bıçakları ince keskin bir uca sahip olması amacıyla odsidyen kullanılsa da⁶⁴ madenler daha önemliydi. Fakat metalden makaslar ancak aşağı yukarı

⁵⁶ AHw 737: *napdū*, Verstākungsband. CT 18. 24 (K 10053) sütun II, 1. 4-6, 8; ve CT 18. 13c-e, g: *niglallum-maksū-makraku-zappu*, değişik tıbbi sargılar. MSL 13 s. 115,1. 18 *našiptu*: hastaya yardımcı olan bir şey=bandaj.

⁵⁷ BAM 240 arka yüz 1. 49: dölyoluna birazcık yağla tampon uygulamalısın. BAM 3 sütun IV, 1.21: yedi ilacı ez, sargıyı kulaklarına sar. BAM 503 sütun I, 1.23: bir tampon olarak kulaklarına uygula. CT 23.3 önyüz., 1.17: ayak bileği ve bacağına tampon olarak uygula. BAM 3 sütun IV, I. 19: *qāt ešemmi* hastalığı için bir tamponda on beş ilacı sedir ağacı yağıyla karıştır ve bunu kulaklarına koy.

⁵⁸ STT 58, 1. 21: boyunlarına (erkeğin) lapalarını - *mēlu* - koy.

⁵⁹ CT 18.13 (K 169) arka yüz sütun III, 1. 41-45: *nēbhu*, bir çeşit kayış ya da bağ.

⁶⁰ AMT 79. 1, 1. 30: sekiz farklı yara lapası. BAM 161 sütun II, 1. 11: hastalıklı anüse bir bandaj tedavisi uygulayacaksın.

⁶¹ BAM 3 sütun IV, 1.22: bunlar bilinen tamponlardır. BAM 161 sütun II, 1. 10: kullanım için uygun ve denenmiş. BAM 303, 1. 24: bir uzmanın bilinen tedavisi. BAM 410 önyüz 1.7: bunlar bilinen tamponlardır. AMT 40.2. 9: denenmiş bir lapa, büyücünün bir sırrı. AMT 105.1. 21: bilinen ve denenmiş merhemler ve seçilmiş bandajları.

⁶² BAM 543 sütun II, 1. 13: yağlı bir keten parçasını kullan (ilaç olarak). BAM 580 sütun I, 1. 8: onu keten bir bandajla sar; iyi olacak.

⁶³ D. D. Luckenbill, *The Annals of Sennacherib*, Chicago Üniversitesi Yayını, 1924, s. 111, 1. 55, 56: Kalde’de ve dağlardaki ağaçlar gibi pamuk ağaçları birlikte büyür. Aynı yer, s. 116, 1. 64: pamukları kırpar ve yünü giysi gibi dokur.

⁶⁴ R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology VII*, Leiden, Brill, 1966, 123-4.

M.Ö 1000 yılından itibaren hayvancılıkta kullanılmaktaydı.⁶⁵ Bakır aletler doktorlarca titiz ve hassas olmayı gerektiren durumlarda kullanılıyordu.⁶⁶ Ayrıca ilaçlarını hazırlayacakları bakır leğenler de kullanılmaktaydılar.⁶⁷ Eski Mezopotamyalılar büyük olasılıkla ilaçları hazırlamada geçirgen ve ilaçların kurummasına ve emilimine neden olan tahta ya da taş kapların tersine; ilaçların niteliklerini kaybetmesini engelleyen metal kapların avantajlarını biliyorlardı.

Mezopotamya cerrahisinin oldukça sade olmasına rağmen bazen büyük cerrahi uygulamalar da olmaktadır, fakat ulaştıkları en son noktayı bilmiyoruz.⁶⁸ Ameliyatlara ilgili hiçbir metinde anesteziden bahsedilmemiştir. Bu beklenilmeyen bir durumdur, çünkü eski Mezopotamyalılar bazı kimyasal madde ve mineraller de kullanmanın yanı sıra temelde bitkilere dayanan oldukça ileri düzeyde eczacılık bilgisine sahipti. Genel muayeneden önce hastalara şarap içirilmiş olması mümkündür. Tedavi maddeleri için bir araç vazifesi gördüğü kesin olan şarap, anestezide kullanılacak kadar yeterli nitelikte değildi.⁶⁹ Bazen ağrıyı dindirmek için günlük (*kanaktu*) ve mürrüsafi (*murru*) eklenirdi.⁷⁰ Salisilat⁷¹ içeren söğüt yaprağı ve kabuğu (*şarbatu*) bu özelliğinden dolayı ağrıyı kesmek için ağızdan alınırlardı.⁷²

Doktorların bildiği daha güçlü ağrı kesici ve uyuşturucu ilaçlar hastalara ağız yoluyla veriliyordu. Mezopotamya'da uzun yüzyıllardan beri kullanılan bu ilaçlar kesinlikle M.Ö. ikinci binin başlarından itibaren bilinmekteydi. Adamotu (NAM.TAR, *pilū*) çoğu zaman tek başına kullanılmazdı, ancak diğer ilaçlarla

⁶⁵ R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology IV*, Leiden, Brill, 1987 ed., 7-8.

⁶⁶ BAM 515 sütun II, 1. 7: bakır bir bıçakla yağı süreceksin.

⁶⁷ BAM 124 sütun I, 1. 23: bakır bir kaptaki karıştır. (^{urudu}ŞEN.TUR) BAM 515 önyüz., sütun II, 1. 14, 22, 23: ilaçları bakır bir kaptaki hazırla.

⁶⁸ Majno, 1.dipnotta adı geçen eser, s. 52. K. Haeger, *History of surgery*, London, Starke, 1989, 19.

⁶⁹ S. J. Bermann, "Comments on F. Rosner's notes about anaesthesia in Bible and Talmud", *Anaesth. Analg. Curr. Res.*, 1971, **50**: 300-1.

⁷⁰ AMT 66.7.17: günlük bitkisi ve yağ birlikte hastalık için kullanacaksın. O, üç gün bunu içecek ve iyileşecek. BAM 1. sütun I, 1. 22: idrar kanalının daralması için mürrüsafi bitkisi. BAM 503 sütun I, 1. 31: kulakları buharla tedavi etmek için sekiz ilaç arasında mürrüsafi...Mark 15.23'de ilacın olumlu sonuç vermesiyle ilgili bilgi için bakınız.

⁷¹ Ç.N.: Salisilat, birden fazla eklemde iltihaplanmasına ya da dejenerasyon olmasına yol açan bir hastalık olan artrit'in belirtilerini hafifletmeye yararlı ve aralarında günümüzün aspirinin de bulunduğu ilaçlardır.

⁷² BAM 112 sütun I, 1. 5: idrar yolu hastalığı için alınan 37 ilaç arasında. BAM 548 sütun I, 1. 14 ve ayrıca 549 sütun I, 1. 10: ağızdan alınan aselbent bitkisi.

birlikte verilirdi.⁷³ Tıbbi reçetelerde bahsedilen hem dış hem de iç tedavi için kullanılan banotu (*sākiru*)⁷⁴, doğu Akdeniz bölgesinde geniş bir alanda kullanılmaktaydı.⁷⁵ Genelde tohum, çiçekler ya da yapraklarının özünün⁷⁶ içilmesiyle hem keyif verici hem de acıyı dindirici olarak kullanılan kendir (*azallū*), eski Yakındoğu'da yetişmekteydi.⁷⁷ Mezopotamya'da ekimi yapılan haşhaşın (*irru*, *ararū*) özü reçetelerde, iç ve dış tedavilerde, sıklıkla geçirdi.⁷⁸ Bu ağrı kesici ilaçlar ayrıca lokal de uygulanırdı. Özellikle derideki yaralar ve diş ağrısında ya da fitil olarak kullanılırdı.⁷⁹ Eskiçağda ağrıyı dindirmenin yolu doktorlarca böyle sağlanırdı.

Etkin bir cerrahi, muhtemelen uygun uyuşturucuların yoksunluğundan dolayı kısıtlı kalmıştır. Örneğin, böbrek taşı eski Mezopotamya'da bilinmekteydi, fakat bu ağrının nasıl bir cerrahi müdahaleyle sonlandırılacağını kimse bilmiyordu.⁸⁰ Ayrıca basit göz lezyonları tedavisinin bile yetersiz olduğu ve hiçbir lokal anestezinin etkin bir katarakt ameliyatı için uygun olmadığı da söylenebilir.⁸¹

⁷³ BAM 237 sütun IV, 1.5: jinekolojik hastalıklar için, mersin ve kebere tohumları ve adamotu kökü. BAM 461 sütun III, 1. 18: mide rahatsızlıkları için adamotu kökü ve hint sinirotu. AMT 59.1.30: idrar zorluğu için toz halde adamotunun ve yıldızlı devedikeniyle yut.

⁷⁴ BAM 237 sütun IV, 1. 8: aybaşı (adet) için defne, devedikeni ve banotu tohumlarını yut. AMT 31. 1. 7: idrar zorluğu için birtakım ilaçlar arasında banotu.

⁷⁵ R.C. Thompson, *Dictionary of Assyrian botany*, London, British Academy, 1949, 216.

⁷⁶ BAM 1 sütun I, 1. 59: Yiyecek ve içecek olarak kullanılmayan akıl bozuklukları için bir ilaç: kendir, BAM 237 sütun IV, I. 1: aybaşı (adet) için kendir tohumu, safran. BAM 435 sütun IV, I. 15: Birada kendir ve diğer ilaçları ez.

⁷⁷ Thompson, 71. dipnotta adı geçen eser, s. 222. Forbes, 63. dipnotta adı geçen eser, s. 59.

⁷⁸ BAM 168, I. 43: Mide rahatsızlığı için haşhaş ile başka ilaçlar. BAM 168, I.48: İdrar zorluğu için haşhaş. BAM 124 sütun II, 1. 39: Bakır bir kapta domuz yağı ve tereyağı ile haşhaş tohumları karıştır.

⁷⁹ BAM 3 sütun II, 1. 47: Baş ağrısı için, banotu, kunduz yağı ve başka ilaçlar. CT 14.23 (K 259). II. 1/2: Adamotu/adamotu kökü: hastalıklı diş için bir ilaç, bunu dişin üstüne koy. AMT 43.1.3-4: haşhaş ve diğer ilaçları yağda karıştır ve fitil olarak uygula. AMT 94.2.78: Isırgan otu, haşhaş, çöplene bitkisi, çam, terebentin bitkilerini yağda karıştır ve anüsüne koy.

⁸⁰ BAM 396 sütun II, 1.22: İlaçları kullandıktan sonra mesane taşı düşecek. BAM 396 sütun II, 1.25: Bir adam böbrek taşından dolayı acı çekerse, ağrıyan bölgesine bu ilacı sür; o zaman ağrısı geçecektir.

⁸¹ BAM 510 sütun IV, 1. 40: gözlerden bir kıymık, saman çöpü ya da herhangi bir şeyi çıkartırken büyümlü sözler. BAM 515 sütun II, 1. 49: Gözleri katarakt dolu (GISSU) (Kırık metin). BAM 515 sütun IV, 1. 3: Bir adam çift kataraktlı ise (ilaç tedavisi uygulanmalı).

Hekim insan anatomisi hakkında oldukça sınırlı bir bilgiye sahipti. Anatomi bilgisi kurban edilecek hayvanlarıkiyle sınırlı olmakla birlikte, insanın incelenmesi ve otopsi Mezopotamya’da yoktu. Doktor, Mısırlı meslektaşlarına oranla daha az bilgi sahibi olan ve halk tıbbını oldukça basit bir şekilde uygulayan kişiydi. Tıbbi metinlerden anladığımız kadarıyla bir cerrahi branşa sahip olan uzman yoktu. Genel olarak cerrahi müdahalelerin zorlu doğumlar ve jinekolojik durumların üstesinden gelemediği söylenebilir.⁸² Toplumda kadın ve çocukların erkeklerden daha düşük bir seviyede bulunmasından dolayı, eski Mezopotamya’da ayrı bir branş olarak çocuk doktorluğu gelişmemişti. Sünet eski Mezopotamya’da yapılmıyordu.

Doktorun insan ve hayvanlar üzerinde sanatını icra ettiği sanılmaktadır. Bununla birlikte gerçek veterinerlerden (*muna’ işu*) de haberdarız. İnsan ve hayvanlardan aynı bağlamda bahseden metinler bulunmaktadır.⁸³ Hayvanların anatomisi hakkında daha fazla bilgi sahibi olursa da, hayvanlarda uygulanan standart bir cerrahi prosedür insanlar üzerinde uygulananlardan daha sınırlıydı. Mısırlı doktorların da hayvan ve insan konusunda deneyimleri bulunmasına rağmen⁸⁴ insan anatomisi konusunda Mezopotamyalı meslektaşlarından çok daha ileri düzeydeydiler. Mısırdaki silahların sebep olduğu da dahil, cerrahi vakaların tedavisinin olasılığı düşünülmüş ve tedavi de edilmiştir.⁸⁵ Mısırdaki cerrahi müdahaleler basit, ancak Mezopotamya’dakinden biraz daha ileri düzeydeydi. Yaraların dikilmekte⁸⁶ ve koter (yaraları dağlayıcı madde) kullanılmaktaydı.⁸⁷ Çok fazla

⁸² Sadece Kinnier Wilson’un 32. dipnotta belirtilen eserindeki bilgiler.

⁸³ W. Hausmann, “Veterinärhistorische Keilschrifttexte aus Mesopotamien” *Hist. Med. Vet.*, 1976, 1(3): 82-6, s. 82. CT 14.41(Rm 362) 1., 4: BAM 159 sütun V, 1. 35-36’ dakine benzer bir metin: Bir atın karnındaki ağrı için şarapta ilacı ez ve bunu karna sür. E. E. Knudsen, “An incantation tablet from Mimrud”, *Iraq*, 1959, 21: 54-61. Metin, ND 5577 önyüz, 1. 1-26: Sığır hastalığına ritüel. Aynı eser, 1. 27-43: ve önyüz 44 – arka yüz 48: İnsan hastalıklarına karşı büyüler. A. Goetze, “An incantation against diseases”, *Journal of Cuneiform Studies*, 1955, 9: 8-18. Metin UIOM 1059, 1. 11-12: koyun ve kuzularda ateşe yol açan hastalık, kadın doktorun gözetimindeki yavruları bitkin düşürdü.

⁸⁴ G. Sacino, “La figura nel medico nell’ antico Egitto”, *Med. nei Sec.*, 1968, 5 (4): 3-8, bk s. 6-7.

⁸⁵ Breasted, 36. dipnotta adı geçen eser, vol. 1, s. 46, 153.

⁸⁶ Aynı eserdeki yerler; 10, 14, 23, 26, 28, 47.

⁸⁷ Aynı eser, 39. B. Ebbell, *The Papyrus Ebers*, London, Milford, 1937, CVI ve CVIII’deki durumlar.

cerrahi bıçak mevcuttu.⁸⁸ Mısırlılar, eczacılık ve ilaçlar konusunda oldukça donanımlıydı, ama haşhaşı bilmekle birlikte ağrıyı dindirme ve anestezi den yoktular.⁸⁹ Mısır ve Mezopotamyalı hekimler farklı şekillerde yetişmişlerdi ve siyasi önemi bulunan hastalar üzerinde ara sıra yapılan istişareler dışında birbirleriyle ilişkileri oldukça sınırlıydı.

⁸⁸ P. Ghalioungui, *The house of life*, Amsterdam, İsrail, 1973, 90-91. Trapenasyon eski Mısırdaki oldukça nadirdi. Ebell, 84. dipnotta adı geçen eser, LXXXVIII'deki yer: *šndt*'yi kesen ilaç: CIX'deki yer: *gwt* istilasını ameliyatla temizlendi.

⁸⁹ H. E. Sigerist, *History of medicine*, vol. 1. Oxford Üniversitesi Yayıncılık, 1951, 336. *Dio. Sic. Hist.* 1. paragraf 82 1. 3. A.P. Leca, *La medecine egyptienne*, Paris, DaCosta, 1971, 436-7. S. Y. El-Gammal, "Ancient Egyptian pharmacy", *Hamdard*, 1985, **28** (2): 41-53, bk s. 44-46.